

Ювчиця О. В.,

*аспірантка кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»***МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ
ТА БЕЗСТОРОННОСТІ СУДУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ****INTERNATIONAL AND EUROPEAN STANDARDS OF INDEPENDENCE
AND IMPARTIALITY OF THE COURT IN CIVIL JUDICIARY**

Вітчизняне цивільне процесуальне законодавство приводиться у відповідність до міжнародних та європейських правових стандартів, що дедалі більше спонукає Україну орієнтуватися на такі стандарти, які своєю чергою слугують загальновідомими й уніфікованими взірцями. Орієнтація України на міжнародні та європейські стандарти незалежності та безсторонності суддів є запорукою ефективної реалізації низки правових реформ, які відбуваються в Україні впродовж останніх років, і особливо це стосується цивільного судочинства.

Метою статті є аналіз міжнародних та європейських стандартів незалежності та безсторонності суду крізь призму цивільного судочинства, а також визначення напрямів удосконалення цих принципів.

Встановлено, що міжнародні та європейські стандарти незалежності та безсторонності суддів закріплюються у національному законодавстві демократичних країн, зокрема, в основних законах, законах про судову систему, у процесуальному законодавстві. Принципи незалежності та безсторонності суду не знайшли свого прямого закріплення в новій редакції Цивільного процесуального кодексу України, однак вони є складовими елементами принципу «верховенства права», що закріплені у ст. 10 цього кодексу.

Аналіз Звіту про незалежність та неупередженість суддів у державах – членах Ради Європи дає підстави стверджувати про наявність численних порушень у деяких європейських державах принципів незалежності та безсторонності судової влади, не є винятком і Україна. І хоча спосіб забезпечення гарантій, необхідних у зв'язку з призначенням суддів в Україні, відповідає міжнародним стандартам, проте незалежність суду залишається в зоні ризику, і доводиться спостерігати такі випадки, коли відбувалося втручання або спроби втручання в незалежну діяльність судових органів.

Правове регулювання принципів незалежності та безсторонності як в судовій системі України загалом, так і в цивільному судочинстві зокрема потребує подальшого удосконалення. Аналіз міжнародної та національної практики дотримання принципів незалежності та безсторонності суду допоможе виявити втручання або спроби втручання в діяльність судових органів, а також визначити напрями удосконалення цих основоположних засад.

Ключові слова: міжнародні стандарти правосуддя, європейські стандарти правосуддя; національні стандарти правосуддя, справедливий суд, цивільне судочинство, незалежний та безсторонний суд.

The domestic civil procedural legislation is being brought into line with the legal standards of the international and European levels, which is increasingly urging Ukraine to focus on such standards, which in turn serve as universally recognized and unified models. Ukraine's orientation to international and European standards of independence and impartiality of judges is the key to effective implementation of a number of legal reforms that have been taking place in Ukraine over recent years, especially in the area of civil justice.

The purpose of the article is to analyze the international and European standards of independence and impartiality of the court through the lens of civil justice, as well as to identify directions for improving these principles.

It is established that the international and European standards of independence and impartiality of judges are enshrined in the national legislation of democratic countries, in particular, in the basic laws, the laws on the judicial system, and in the procedural legislation. The principles of independence and impartiality of the court have not been directly enshrined in the new wording of the Civil Procedure Code of Ukraine, but they are integral elements of the principle of “rule of law” enshrined in Art. 10 of this code.

The analysis of the Report on the Independence and Impartiality of Judges in the member states of the Council of Europe gives reason to claim that there are numerous violations of the principles of independence and impartiality of the judiciary in some European countries, and Ukraine is no exception. Although the way in which the guarantees required for the appointment of judges in Ukraine are in line with international standards, the independence of the court remains at risk and one has to observe cases where there has been an interference or attempt to interfere with the independent activities of the judiciary.

The legal regulation of the principles of independence and impartiality in both the judicial system of Ukraine as a whole and in civil justice, in particular, needs further improvement. An analysis of international and national practice of adherence to the principles of independence and impartiality of the court will help to identify interventions or attempts to interfere with the activities of the judiciary, as well as to identify directions for improving these fundamental principles.

Key words: international justice standards, European justice standards; national standards of justice, fair trial, civil justice, independent and impartial tribunal.

Вступ. Довіра до судової влади набуває важливого значення і є джерелом сили судової влади й одночасним показником її ефективності. Крім того, у державі, що керується верховенством права, громадськість має право очікувати прийняття загальних принципів права, які сумісні з поняттям справедливого суду та гарантують основоположні права. Обов'язки, покладені на суддів, були визначені з метою гарантування їхньої безсторонності та ефективності їхніх дій [1].

Постановка проблеми. Вітчизняне цивільне процесуальне законодавство приводиться у відповідність до правових стандартів міжнародного та європейського рівнів, що дедалі більше спонукає Україну орієнтуватися на такі стандарти, які своєю чергою слугують загальновідомими й уніфікованими взірцями. Орієнтація України на міжнародні та європейські стандарти незалежності та безсторонності суддів є запорукою ефективної реалізації низки правових реформ, які відбуваються в Україні

впродовж останніх років, і особливо це стосується цивільного судочинства.

Метою статті є аналіз міжнародних та європейських стандартів незалежності та безсторонності суду крізь призму цивільного судочинства, а також визначення напрямів удосконалення цих принципів.

Стан дослідження. Питання незалежності та безсторонності судової влади досліджували такі вчені, як С. Бондарчук, С. Васильєв, В. Городовенко, І. Грищенко, І. Жаровська, О. Захарова, В. Комаров, В. Лаговський, А. Олійник, В. Маляренко, М. Погорецький, С. Сливка, В. Терьохін, Е. Трегубов, Т. Цувіна, М. Штефан, С. Штогун та інші. Проте залишається актуальним питання посилення гарантій судової незалежності та безсторонності під час розгляду та вирішення цивільних справ.

Виклад основного матеріалу. Незалежність суддів є загально визнаним принципом здійснення правосуддя в усіх демократичних державах, основою засадою, якою керуються у своїй діяльності міжнародні судові установи. Забезпечення справедливого правосуддя є неможливим без абсолютної незалежності суддів. Так, В.М. Лаговським було проведено дослідження незалежності судової влади як здатності судів і суддів здійснювати правосуддя без впливу інших гілок влади, окремих осіб чи контролю з їх сторони [2, с. 10].

Принцип незалежності суддів дістав відображення у багатьох міжнародно-правових актах. Так, стаття 10 Загальної декларації прав людини визначила право кожного на розгляд справи щодо його прав чи обов'язків або кримінального обвинувачення стосовно нього незалежним та безстороннім (неупередженим) судом [3].

На нормативному рівні міжнародного права офіційне визначення назви цього права як права на справедливий суд вперше було здійснено в статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [4].

З метою визначення оптимальних умов імплементації міжнародних стандартів незалежності суддів у вітчизняну практику необхідно проаналізувати зміст основних міжнародних актів.

Усі наявні міжнародні стандарти передбачені в міжнародно-правових актах загальносвітового та європейського рівнів. Їх розробляли такі міжнародні організації, як, зокрема, Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи. Так, до міжнародних актів, прийнятих світовими організаціями, належать: Загальна декларація прав людини від 1948 року; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 1966 року; Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 1985 року; Бангалорські принципи поведінки суддів від 2006 року; Загальна

(універсальна) хартія судді від 1999 року; Пекінські тези щодо принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону від 2001 року та багато інших. Європейськими інституціями розроблені Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року; Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» від 1994 року; Європейська хартія про статус суддів від 1998 року; Висновки Консультативної ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи «Про стандарти незалежності судових органів та незмінюваності суддів» від 2001 року; Європейський статут судді від 1993 року; Висновок № 17 (2014) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо оцінювання діяльності суддів, якості правосуддя і поваги до незалежності судової влади від 2014 року та інші. Зазначені документи містять систему вимог і рекомендацій щодо правового та організаційного забезпечення статусу суддів на засадах їх незалежності.

Незалежність судді є основоположним принципом та правом громадян кожної держави, у тому числі самих суддів. Це поняття охоплює два аспекти: інституційний та індивідуальний. Сучасна демократична держава має спиратися на розподіл влади. Кожний окремий суддя повинен робити все для захисту суддівської незалежності як на інституційному, так і на індивідуальному рівнях. Обґрунтування такої незалежності було детально викладено у Висновку Консультативної ради європейських суддів Ради Європи (далі – КРЄС) № 1 (2001), пунктах 10-13. У цьому Висновку зазначалося, що незалежність нерозривно пов'язана та є передумовою безсторонності судді, яка є необхідною для існування довіри до судової системи та впевненості, котру суди повинні вселяти в демократичне суспільство [1].

Стаття 2 Основних принципів щодо незалежності правосуддя, розроблених ООН у 1985 році, передбачає, що суди вирішують справи безсторонньо, спираючись на факти та відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонукань, тиску, погроз або втручання, прямого чи опосередкованого, з боку будь-кого та з будь-якої причини. Відповідно до статті 8 судді повинні завжди поводитися таким чином, щоб зберігати гідність своєї посади, а також безсторонність і незалежність судової влади [5].

У своїй Рекомендації № R (94) 12 щодо незалежності, ефективності та ролі суддів (Принцип I(2)(d)) Комітет Міністрів Ради Європи визначив, що судді повинні мати необмежену свободу вирішувати справи безсторонньо, відповідно до свого сумління та тлумачення фактів згідно з чинними правовими нормами [6].

Європейська Хартія про статус суддів передбачає, що закон для суддів повинен гарантувати безсторонність, якої члени суспільства мають право очікувати від суддів (пункт 1.1). КРЄС повністю підтримує таке положення Хартії [7]. Безсторонність визначається Європейським судом з прав людини відповідно до суб'єктивного підходу, який бере до уваги особисте

переконавання або інтереси конкретного судді в певній ситуації, а також відповідно до об'єктивного підходу, що передбачає надання суддею гарантій, достатніх для усунення будь-якого правомірного сумніву у цьому відношенні.

Судді повинні за всіх обставин діяти безсторонньо з тим, щоб забезпечити відсутність правомірних підстав у громадян підозрювати якусь упередженість. У цьому відношенні безсторонність повинна бути очевидною як під час виконання суддею судових функцій, так й інших дій.

Таким чином, незалежність та безсторонність суду є тими наріжними каменями, на яких ґрунтується ефективне функціонування судової системи будь-якої держави. Саме тому кожна демократична держава імплементує міжнародні та європейські стандарти незалежності та безсторонності суддів у національне законодавство, що знаходить своє закріплення в основних законах, законах про судову систему, у процесуальному законодавстві держав.

Так, Конституція Іспанії (1978 р.) та Основний Закон про судову владу (1985 р.) визначають такі принципи судової діяльності: суди та магістрати мають керуватися у своїх діях тільки положеннями Конституції та принципами законності (верховенства права) [8, с. 37].

Згідно з § 3 Конституції Фінляндії суди діють незалежно від законодавчої та виконавчої гілок влади. Інші державні органи не можуть втручатися у здійснення правосуддя. Думки і позиції учасників справи не впливають на самостійність судів під час оцінки ними доказів і здійснення правозастосовної діяльності. Незалежність суддів забезпечується їх беззмінністю або спеціальним правом збереження посади. Згідно з § 103 Конституції суддя не може бути звільнений зі своєї посади іншим шляхом, крім як за рішенням суду, внаслідок визнання його винним у вчиненні злочинних дій. Суддя не може бути призначений без його згоди на іншу посаду, якщо це призначення не є наслідком реорганізації судової системи. Порядок наділення суддів повноваженнями складає частину системи незалежності судових органів. Суддя повинен бути неупередженим. Він не може розглядати справу і виносити по ній рішення, якщо є підстави для відводу судді. Для забезпечення неупередженості судів суддя повинен розглядати справу і приймати рішення неупереджено і вільно, без всякого неправомірного впливу або зовнішнього втручання у здійснення правозастосовної діяльності [8, с. 38–39].

В Канаді існує система принципів цивільного процесу, відповідно до якої всі основні принципи виходять із загального єдиного принципу «фундаментальною правосуддя» і одночасно є його складовою частиною. Принцип незалежності суддів і підпорядкування їх тільки закону входить до системи організаційних принципів і полягає в тому, що суди здійснюють правосуддя самостійно. Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі законів держави, забезпечуючи при цьому верховенство права. Втручання у здійснення право-

суддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб, з метою завдання шкоди авторитету суддів чи впливу на безсторонність суду, забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом [9, с. 19].

Вищенаведене свідчить, що принципи незалежності та безсторонності суду не завжди знаходять своє безпосереднє закріплення в нормах цивільних процесуальних законів держав, оскільки вони є базовими конституційними принципами, а також міжгалузевими засадами і фіксуються в законах про судову систему тієї чи іншої країни.

Аналогічна ситуація простежується в цивільному процесуальному законодавстві України. Принципи незалежності та безсторонності суду не знайшли свого прямого закріплення в новій редакції ЦПК України від 03 жовтня 2017 р, однак вони є складовими елементами принципу «верховенства права», що закріплені у ст. 10 цього кодексу [10].

Держави – члени Ради Європи використовують різні моделі адміністрування судової системи. Незважаючи на запровадження суддівського самоврядування або розширення його обсягу в багатьох державах-членах, у низці країн органи законодавчої або виконавчої влади все ще мають певний вплив на процес адміністрування судів. Відповідно, менеджмент системи адміністрування судів отримав низькі оціночні бали в опитуванні щодо незалежності судової системи, проведеному Європейською мережею судових рад (European Network of Councils for the Judiciary) у 2014–2015 роках у державах – членах Європейського Союзу [11]. Підтвердженням цьому є ситуація, що склалася в системі польської юстиції, яка перебудовується з 2015 року. У межах судової реформи в Польщі ухвалили закони про реорганізацію Верховного суду і про Національну раду юстиції. Міністру юстиції передали повноваження призначати й ініціювати відставку суддів Верховного суду. Польська судова реформа потрапила під жорстку критику в Євросоюзі. У листопаді 2019 року Європейський суд у Люксембурзі постановив, що польський закон 2017 року про відставку суддів і прокурорів порушує правила ЄС, оскільки може дозволити міністру юстиції Польщі довільно відстороняти суддів від роботи [12].

Вищенаведене свідчить про загрози стосовно суддівської незалежності, які постають унаслідок прямого чи опосередкованого впливу виконавчої влади на процес адміністрування судової системи.

Не узгоджується з основоположним принципом верховенства права, поділом владних повноважень та незалежністю судової влади практика роботи парламенту в Словенії, яка є єдиною державою в Європі, де суддів Верховного суду обирає парламент. Незважаючи на численні пропозиції щодо внесення змін до Закону «Про судову службу» та рекомендації Групи держав Ради Європи проти корупції (Group of States against Corruption далі – GRECO) з цього приводу, Міністерство юстиції та уряд не відреагували належним чином. Навесні 2017 року вдруже ста-

лася ситуація, коли кандидата на посаду судді Верховного суду не обрали через прийняте ним рішення щодо певної справи, незважаючи на його безперечний професійний досвід та подання Ради суддів [13].

У зв'язку з цим Консультативна рада європейських суддів Ради Європи розробила певні рекомендації. Представники виконавчої влади не повинні входити до складу органів адміністрування судів та трибуналів. Така участь може призвести до втручання у функціонування судової системи, тим самим ставлячи під загрозу незалежність судів [11].

КРЄС здійснила також оцінку і стану забезпечення незалежності суддів в Україні. У Звіті про незалежність та неупередженість суддів у державах – членах Ради Європи за 2017 р. спостерігачі КРЄС зазначили: «Схоже, що спосіб забезпечення гарантій, необхідних у зв'язку з призначенням суддів, відповідає міжнародним стандартам. Проте незалежність суду залишається в зоні ризику, і доводиться спостерігати такі випадки, коли відбувалося втручання або спроби втручання в незалежну діяльність судових органів» [14, с. 49].

Аналіз Звіту про незалежність та неупередженість суддів у державах – членах Ради Європи за 2017 рік дає підстави стверджувати про наявність численних порушень у деяких європейських державах принципів незалежності та безсторонності судової влади. На жаль, на порушення зазначених принципів в цивільному судочинстві України вказав Європейський суд з прав людини у справі Романова проти України (*Romanova v. Ukraine*), заява № 33089/02, 13 грудня 2007 р. Суд зазначив, що питання відсутності «безстороннього» суду та суду, «встанов-

леного законом», співпадають за обставинами цієї справи. Стаття 21 ЦПК передбачає, що суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді першої інстанції, не може брати участь у її новому розгляді після повернення справи судом вищої інстанції. Ця стаття демонструє мету національного законодавства усунути всі розумні сумніви щодо безсторонності такого суду (див. «Пфайфер та Планкл проти Австрії» (*Pfeifer and Plankl v. Austria*), рішення від 25 лютого 1992 року, Серія А, № 227, п. 36). Відповідно, недотримання цієї норми означає, що апеляційна скарга заявниці розглядалась судом, чію безсторонність, навіть з позиції національного законодавства, можна піддати сумніву («Обершлік проти Австрії» (*Oberschlick v. Austria*), № 1, рішення від 23 травня 1991 року. Таким чином, мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції [15].

Висновки. Одним із суттєвих недоліків, на яких неодноразово наголошували як міжнародні, так і українські фахівці в сфері права, є лише часткова відповідність принципів незалежності та безсторонності суду в Україні сучасним міжнародним та європейським стандартам.

Правове регулювання принципів незалежності та безсторонності як в судовій системі України загалом, так і в цивільному судочинстві зокрема потребує подальшого удосконалення з урахуванням міжнародних і європейських стандартів правосуддя. Аналіз міжнародної та національної практики дотримання принципів незалежності та безсторонності суду допоможе виявити втручання або спроби втручання в діяльність судових органів, а також визначити напрями удосконалення цих основоположних засад.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu02286?an=2> (дата звернення: 03. 02.2020).
2. Лаговський В.М. Принцип розподілу влади та його вплив на систему стримувань і противаг. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 1. С. 7–11.
3. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 03. 02.2020).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950. *Офіційний вісник України*. 1998. С. 270.
5. Основні принципи незалежності судових органів ООН; Резолюція, Міжнародний документ від 13.12.1985 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201 (дата звернення: 03. 02.2020).
6. Незалежність, дієвість та роль суддів: Рекомендація № (94) 12 Ради Європи, Комітету Міністрів Ради Європи. Міжнародний документ від 13.10.1994 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323 (дата звернення: 03. 02.2020).
7. Європейська хартія про закон «Про статус суддів» Рада Європи. Хартія, Міжнародний документ від 10.07.1998 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236 (дата звернення: 03. 02.2020).
8. Васильев С.В. Порівняльний цивільний процес. Підручник. Київ : Алерта, 2015. 352 с.
9. Бочарова Н.С. Основные черты гражданского процесса Канады: судебная система, источники, принципы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 31 с.
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Дата оновлення 19.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 03. 03.2020).
11. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. URL: https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelikdokumentiv/EU_Standarts_book_web-1.pdf (дата звернення: 03. 03.2020).
12. Судова реформа в Польщі загрожує її членству в ЄС, у країні - тисячні протести URL: <https://hromadske.ua/posts/sudova-reforma-v-polshi-zagrozhuye-yiyi-chlenstvu-v-ves-u-krayini-tisyachni-protesti> (дата звернення: 03. 03.2020).
13. Звіт про незалежність та неупередженість суддів у державах-членах Ради Європи за 2017 рік URL: <https://rm.coe.int/ccje-bu-2017-11e-07-02-2018-docx-uk-edited-ak/16807bee35> (дата звернення: 03. 03.2020).
14. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні: щорічна доповідь за 2018 рік URL: http://www.vru.gov.ua/content/file/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C_%D0%B7%D0%B0_2018_%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf (дата звернення: 03. 03.2020).
15. Незалежність та безсторонність суду в аспекті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: практика ЄСПЛ щодо України URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/152940499217.06.pdf>.